

Empiryzm kontra racjonalizm – Hume a Kartezjusz

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Mapa myśli](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: David Hume, *Traktat o naturze ludzkiej*. Cytat za: Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, Warszawa 1988, s. 193-195.
- Źródło: René Descartes, *Medytacje o pierwszej filozofii*, tłum. M. i K. Ajdukiewiczowie, Warszawa 1958. Cytat za: Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, Warszawa 1988, s.137-138.

Empiryzm kontra racjonalizm – Hume a Kartezjusz

Źródło: domena publiczna.

Empiryzm i racjonalizm – dwa wielkie nurty epistemologicznej refleksji, których źródła mają miejsce w filozofii starożytnej, starły się myślowo w XVII i XVIII w. Gdzie szukać pewności wiedzy – w refleksji czy doświadczeniu? Co jest wartościowszym narzędziem poznania – rozum czy zmysły? Na czym budować pewność naszego istnienia – na myśli czy wrażeniach? Jak dotrzeć do prawdy i gdzie ona leży – w analizie pojęć czy zmysłowych postrzeżeń? Te problemy stały się podstawą sporu pomiędzy racjonalistami a empirystami. Ostatecznie ich synteza w postaci oświeceniowego scjentyzmu oraz uznanie przez oświeceniowych prepozytywistów, że to świat zmysłowego doświadczenia jest fundamentem wiedzy o rzeczywistości, doprowadziły do rozwoju nauki i zapoczątkowały erę nowoczesności w kulturze europejskiej.

Twoje cele

- Przedstawisz główne obszary sporu pomiędzy racjonalizmem a empiryzmem.
- Przeanalizujesz fragmenty *Medytacji o pierwszej filozofii* Kartezjusza.
- Przeanalizujesz fragmenty *Traktatu o naturze ludzkiej* D. Hume'a.
- Porównasz myśli Kartezjusza i Hume'a.

Racjonalizm Kartezjusza

Rene Descartes (Kartezjusz, 1596-1650) był twórcą nowożytnego kształtu racjonalizmu. Choć zgadzał się z tymi filozofami starożytnymi, którzy twierdzili, że pewność poznania zapewnia nam jedynie **rozum**, to jednak w odróżnieniu od Platona uznał, że to, co poznajemy dzięki umysłowi, to same pojęcia, a nie obiektywne idee. W czynności myślenia, której początek tkwi w wątpieniu w realność otaczającego nas świata i naszego istnienia, znajduje się według Kartezjusza źródło pewności naszego istnienia i naszej **podmiotowości**. Za podstawę własnej tożsamości i świadomości przyjmuje Kartezjusz rozum i jego zdolność myślenia.

Pisał on w *Medytacjach o pierwszej filozofii*:

Jan Baptist Weenix, *Portret Kartezjusza* (ok. 1647–1649).

Źródło: domena publiczna.

((René Descartes

Medytacje o pierwszej filozofii

Jednakże jeszcze niedostatecznie rozumiem, kim jestem ja sam, który teraz już koniecznie istnieję; muszę więc uważać, abym przypadkiem czegoś innego nierozważnie nie wziął za siebie i tym sposobem nie popadł w błąd nawet w tym poznaniu, które uważam za najpewniejsze i najbardziej oczywiste ze wszystkich. Z tego powodu rozważę ponownie, za co się dawniej uważałem, zanim nie wszedłem na drogę tych rozmyślań [...].

Za cóż się tedy dotychczas uważałem? Oczywiście za człowieka, lecz czym jest człowiek? Mamże powiedzieć: istotą żyjącą rozumną? Nie! Gdyż następnie należałoby zapytać, czym jest istota żyjąca i czym rozumna, i w ten sposób zamiast jednego pytania stanęłoby przede mną kilka pytań jeszcze trudniejszych, nie mam zaś tyle wolnego

czasu, abym go mógł poświęcić na takie subtelności. Raczej zwrócę uwagę na to, co się dawniej myśli mojej samo w sposób naturalny narzucało, ilekroć rozważałem, czym jestem. Otóż narzucało mi się przede wszystkim, że mam twarz, ręce, ramiona i całą tę maszynę członków, jaką spostrzega się też u trupa, a którą oznaczałem nazwą ciała; narzucało mi się dalej, że się odżywiam, chodzę, czuję i myślę, które to czynności odnosiłem do duszy; lecz czym jest ta dusza, na to bądź wcale nie zwracałem uwagi, bądź wyobrażałem sobie jakieś nieuchwytnie nie wiem co, coś na kształt wiatru lub ognia, lub eteru, co przenika grubsze moje części. Co do ciała mego, to nie miałem żadnych wątpliwości, lecz sądziłem, że znam dokładnie jego naturę, a gdybym przypadkiem spróbował ją opisać, tak jak ją w myśli mojej pojmowałem, to tak bym się wyraził: przez ciało rozumiem wszystko to, co może być ograniczone jakimś kształtem, określone co do miejsca, wypełniać przestrzeń w taki sposób, że z niej wyłącza każde inne ciało, co może zostać spostrzeżone za pomocą dotyku, wzroku, słuchu, smaku lub zapachu i co może nadto na różne sposoby zostać wprowadzone w ruch, wprowadzić nie samo przez się, ale przez coś innego, co go dotyka; sądziłem bowiem, że posiadanie siły do wprowadzania siebie samego w ruch, podobnie jak posiadanie zdolności czucia lub myślenia żadną miarą nie należy do natury ciała; co więcej dziwiłem się raczej, gdy zdolności te w niektórych ciałach znajdowałem.

Cóż jednak teraz będzie, skoro przyjmuję, że zwodziciel jakiś przepotężny i – jeśli godzi się tak powiedzieć – złośliwy zadaje sobie trudu, aby mnie zwodzić we wszystkim, ile tylko potrafi? Czyż mogę twierdzić, że posiadam cokolwiek bądź z tego wszystkiego, o czym poprzednio powiedziałem, że należy do natury ciała? Natężam uwagę, myślę, rozważam i niczego takiego nie znajduję [...].

Lecz cóż z tego posiadam, co przypisywałem duszy, np. jakże jest z odżywianiem się lub chodzeniem? Otóż skoro już nie mam ciała, to i one nie są niczym innym jak tylko fikcjami. A jak się ma rzecz z czuciem? I ono oczywiście nie może się dokonywać bez ciała,

a nawet zdawało mi się, że bardzo wiele rzeczy czułem we śnie, których – jak później się przekonałem – nie czułem. A jak jest z myśleniem? Teraz znalazłem! Tak: to myślenie! Ono jedno nie daje się ode mnie oddzielić. Ja jestem, ja istnieję; to jest pewne. Jak długo jednak? Oczywiście, jak długo myślę; bo może mogłoby się zdarzyć, że gdybym zaprzestał w ogóle myśleć, to natychmiast bym cały przestał istnieć. Teraz przyjmuję tylko to, co jest koniecznie prawdziwe; jestem więc dokładnie mówiąc tylko rzeczą myślącą, to znaczy umysłem [*mens*] bądź duchem [*animus*], bądź rozsądkiem [*intellectus*], bądź rozumem [*ratio*], wszystko wyrazy o nieznanym mi dawniej znaczeniu. Jestem więc rzeczą prawdziwą i naprawdę istniejącą; lecz jaką rzeczą? Powiedziałem: myślącą.

Źródło: René Descartes, *Medytacje o pierwszej filozofii*, tłum. M. i K. Ajdukiewiczowie, Warszawa 1958. Cytat za: Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, Warszawa 1988, s.137-138.

Empiryzm Hume'a

David Hume (1711-1776), jeden z najwybitniejszych przedstawicieli empiryzmu brytyjskiego, podjął bezpośrednią polemikę z twierdzeniami Kartezjusza. Twierdził, że żadne pojęcie ogólne, takie jak np. myśl czy zmysłowe postrzeganie świata w ogóle, nie mogą stanowić podstawy naszej świadomości i tożsamości. Zwracał uwagę, że podstawę taką stanowią jedynie poszczególne doświadczenia, pojedyncze ludzkie doznania i że istnienie każdego człowieka jest zbiorem innych doświadczeń. Każdy z nas jest według Hume'a „wiązką wrażeń” – zbiorem doświadczanych przez nas [impresji](#). Nie możemy więc mówić o wspólnej istocie naszej podmiotowości.

Pisał w *Traktacie o naturze ludzkiej*.

Allan Ramsay, *Portret Davida Hume'a*, ok. 1754.
Źródło: domena publiczna.

((David Hume

Traktat o naturze ludzkiej

Są filozofowie, którzy sobie wyobrażają, iż w każdej chwili jesteśmy wewnętrznymi świadomymi tego, co nazywamy naszym ja, i że czujemy jego istnienie i ciągłość jego istnienia; mają też oni pewność więcej oczywistą, niż by to mógł sprawić dowód, zarówno tego, że ja nasze jest dokładnie identyczne, jak i tego, że jest proste. Najsilniejsze doznanie zmysłowe, najbardziej gwałtowne wzruszenie, powiada ci filozofowie, nie tylko doprowadza nas do tego poglądu, lecz go tym mocniej utrwala i sprawia, że uważamy, iż te doznania wpływają na nasze ja albo przez przykrość, albo przez przyjemność, jaką dają. Próbować dalszego dowodu, byłoby to osłabiać oczywistość tego faktu, albowiem żadnego dowodu nie można wyprowadzić z faktu, którego jesteśmy tak wewnętrznymi świadomymi; i nie ma żadnej rzeczy, której byśmy mogli być pewni, jeśli o tym fakcie wątpimy.

Niestety, wszystkie te pozytywne twierdzenia przeciwne są temu samemu doświadczeniu, które się przytacza dla ich uzasadnienia; i nie posiadamy żadnej idei naszego ja na ten sposób, jak to tutaj przed chwilą przedstawiliśmy. Z jakiejż bowiem impresji może się wywodzić ta idea? Na to pytanie niepodobna odpowiedzieć bez wyraźnej sprzeczności i nedorzeczności; a przecież jest to pytanie, na które trzeba koniecznie odpowiedzieć, jeśli chcielibyśmy, by idea naszego ja uchodziła za jasną i zrozumiałą. Musi być jakaś jedna impresja, która daje początek każdej realnej idei. Ale to ja czy osoba nie jest jakąś jedną impresją, lecz jest tym, do czego różne nasze impresje i idee pozostają, jak się zakłada w pewnym stosunku. Jeżeli jakaś impresja daje początek idei naszego ja, to impresja ta musi pozostawać nieprzerwanie i niezmiennie ta sama w ciągu całego toku naszego życia; albowiem przyjmuje się, iż nasze ja istnieje właśnie w ten sposób. Lecz nie ma impresji stałej i niezmiennej. Przykrość i przyjemność, smutek i radość, wzruszenie i doznania zmysłowe następują po sobie kolejno i nigdy nie istnieją wszystkie w jednym i tym samym czasie. Niemożliwe jest więc, by z jednej spośród tych impresji, czy też z jakiejś innej wywodziła się idea naszego ja; a wobec tego nie ma w ogóle takiej idei. [...]

Co do mnie, to gdy wnikam najbardziej intymnie w to, co nazywam moim ja, zawsze natykam się na jakąś poszczególną percepcję tę czy inną, ciepła czy chłodu, światła czy cienia, miłości czy nienawiści, przykrości czy przyjemności, nie mogę nigdy uchwycić mego ja bez jakiejś percepcji i nie mogę nigdy postrzegać nic innego niż percepcję. [...]

Myśl nasza jest jeszcze bardziej zmienna niż nasze pole widzenia; wszystkie nasze zmysły i władze przyczyniają się do tych zmian i nie ma ani jednej mocy w naszej duszy, która by pozostawała niezmienna choćby na jedną chwilę. [...] Właściwie mówiąc, nie ma w naszych przeżyciach żadnej prostoty nawet w jednej chwili ani też tożsamości w chwilach różnych, choćbyśmy nie wiedzieć jak mieli skłonność naturalną, by wyobrażać sobie tę prostotę i naturalność. [...]

Kartezjusz utrzymywał, że myśl jest istotą umysłu; nie ta myśl czy tamta, lecz myśl w ogóle. To, jak się zdaje jest całkiem niezrozumiałe, jako że wszystko, co istnieje, jest szczegółowe i indywidualne.

A wobec tego na umysł nasz składać się muszą różne nasze postrzeżenia poszczególne. [...]

Źródło: David Hume, *Traktat o naturze ludzkiej*. Cytat za: Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, Warszawa 1988, s. 193-195.

Słownik

impresja

wrażenie; w szerokim sensie: wszystko, co bezpośrednio doznawane i doświadczane przez człowieka

podmiotowość

właściwość ludzkiego istnienia, sprawiająca, że każdy człowiek jest osobnym „ja” poznającym świat i działającym w świecie

rozum (umysł)

jedno z podstawowych narzędzi ludzkiego poznania; dzięki rozumowi możemy tworzyć świadomą refleksję oraz formułować myśli

Mapa myśli

Polecenie 1

Zapoznaj się z mapą myśli i omów rozumienie ludzkiej podmiotowości w ujęciu Kartezjusza i D. Hume'a.

Polecenie 2

Porównaj główne założenia Kartezjańskiego racjonalizmu z Hume'owskim empiryzmem.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Hume podejmuje tę samą, co Kartezjusz, tematykę dotyczącą...

- ☐ nadrzędnych zasad bytu.
- ☐ naczelnych zasad etycznych.
- ☐ podstaw rozumienia świata.
- ☐ podstaw naszej świadomości i tożsamości.

Ćwiczenie 2

Przyporządkuj filozofom zasadnicze elementy ich myśli o ludzkiej podmiotowości.

Kartezjusz

zmienność

złożoność

tożsamość

prostota

impresje

myślenie

Hume

Ćwiczenie 3

Hume podejmuje z Kartezjuszem polemikę na temat naszego „ja” przede wszystkim w zakresie...

☐ podstaw naszej tożsamości.

☐ identyczności podmiotu.

☐ oczywistości naszej tożsamości.

☐ narzędzi poznawania świata przez podmiot.

Ćwiczenie 4

Przyporządkuj podane elementy do odpowiednich miejsc w tabeli.

podstawa tożsamości, ogólność/szczegółowość podstaw tożsamości, stałość/zmienność podmiotowości

	Kartezjusz		Hume	
podstawa tożsamości				
ogólność/szczegółowość podstaw tożsamości				
stałość/zmienność podmiotowości				

Jaką koncepcję ludzkiej podmiotowości odrzuca Kartezjusz w poniższym fragmencie swego tekstu?

((René Descartes

Medytacje o pierwszej filozofii

Otóż narzucało mi się przede wszystkim, że mam twarz, ręce, ramiona i całą tę maszynę członków, jaką spostrzega się też u trupa, a którą oznaczałem nazwą ciała; narzucało mi się dalej, że się odżywiam, chodzę, czuję i myślę, które to czynności odnosiłem do duszy; lecz czym jest ta dusza, na to bądź wcale nie zwracałem uwagi, bądź wyobrażałem sobie jakieś nieuchwytne nie wiem co, coś na kształt wiatru lub ognia, lub eteru, co przenika grubsze moje części.

Źródło: René Descartes, *Medytacje o pierwszej filozofii*, tłum. M. i K. Ajdukiewiczowie, Warszawa 1958. Cytat za: Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, Warszawa 1988, s.137-138.

Ćwiczenie 6

Z jakimi poglądami polemizuje Hume w poniższym fragmencie?

((David Hume

Traktat o naturze ludzkiej

Są filozofowie, którzy sobie wyobrażają, iż w każdej chwili jesteśmy wewnątrznie świadomi tego, co nazywamy naszym ja, i że czujemy jego istnienie i ciągłość jego istnienia; mają też oni pewność więcej oczywistą, niż by to mógł sprawić dowód, zarówno tego, że ja nasze jest dokładnie identyczne, jak i tego, że jest proste.

Źródło: David Hume, *Traktat o naturze ludzkiej*. Cytat za: Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, Warszawa 1988, s. 193-195.

Ćwiczenie 7

Czym jest nasze „ja” według Kartezjusza, a czym według Hume’a?

Ćwiczenie 8

W jaki sposób odpowiedzi udzielone przez Kartezjusza i Hume’a wiążą się z nurtami filozoficznymi, które reprezentują?

Dla nauczyciela

Autor: Ewa Orlewicz

Przedmiot: Filozofia

Temat: Empiryzm kontra racjonalizm – Hume a Kartezjusz

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Elementy historii filozofii.

3. René Descartes. Uczeń:

1) wyjaśnia, na czym polega kartezjański racjonalizm, sceptycyzm metodyczny i dualizm psychofizyczny;

5. Empiryzm brytyjski. Uczeń:

1) wyjaśnia, co to jest empiryzm i jakie są jego główne odmiany;

3) wskazuje na jedną z możliwych konsekwencji empiryzmu: sceptyczną (na przykładzie filozofii Davida Hume'a) bądź idealistyczną (na przykładzie filozofii George'a Berkeley'a);

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele lekcji (językiem ucznia):

- Przedstawisz główne obszary sporu pomiędzy racjonalizmem a empiryzmem.
- Przeanalizujesz fragmenty *Medytacji o pierwszej filozofii* Kartezjusza.
- Przeanalizujesz fragmenty *Traktatu o naturze ludzkiej* D. Hume'a.
- Porównasz myśli Kartezjusza i Hume'a.

Cele operacyjne. Uczeń:

- przedstawia główne obszary sporu pomiędzy racjonalizmem a empiryzmem;
- analizuje fragmenty *Medytacji o pierwszej filozofii* Kartezjusza;
- analizuje fragmenty *Traktatu o naturze ludzkiej* D. Hume'a;
- porównuje myśli Kartezjusza i Hume'a.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał: „Empiryzm kontra racjonalizm – Hume a Kartezjusz” ze wskazaniem na znajdujący się w nim tekst źródłowy. Uczniowie powinni tekst przeczytać i przygotować się do jego omówienia: przygotować wstępne informacje, które pozwolą umiejscowić tekst w kontekście biograficznym oraz historyczno-filozoficznym.

Faza wprowadzająca:

1. Prowadzący zajęcia loguje się na platformie. Na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika wyświetla temat lekcji, następnie omawia cel zajęć i informuje uczniów o ich planowanym przebiegu. Wspólnie z uczniami ustala kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Nauczyciel odczytuje pytanie znajdujące się we wprowadzeniu do e-materiału wyświetlonego na tablicy: *Gdzie szukać pewności wiedzy – w refleksji czy doświadczeniu?* Prosi uczniów, aby w parach rozpoczęli wstępną dyskusję na ten temat. Uczniowie dzielą się swoimi spostrzeżeniami na forum, a wybrana osoba zapisuje najważniejsze spostrzeżenia i wnioski z dyskusji na tablicy.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Uczniowie przystępują do cichego czytania tekstu zawartego w sekcji „Przeczytaj”, jeśli nauczyciel – na podstawie raportu na platformie – uważa, że przygotowanie uczniów jest wystarczające, może pominąć tę czynność. Uczniowie indywidualnie zapisują pięć najważniejszych ich zdaniem kwestii poruszanych w tekście. Następnie w parach porównują swoje wybory. Nauczyciel prosi wybrane pary o podsumowanie swojej pracy.
2. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej materiał z sekcji „Mapa myśli”. Odczytanie polecenia do multimedium: *Zapoznaj się z mapą myśli i omów rozumienie ludzkiej podmiotowości w ujęciu Kartezjusza i D. Hume’a*. Wspólna praca całego zespołu klasowego nad odpowiedziami.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 1–4. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi.
4. Ostatnią partię ćwiczeń (nr 5 i 6) uczniowie wykonują wspólnie i omawiają je razem z nauczycielem.
5. **Interpretacja uogólniająca tekstu źródłowego.** Uczniowie przygotowują konspekt pracy argumentacyjnej, w której przedstawiają interpretację omawianego tekstu źródłowego. Pracują indywidualnie, posilając się notatkami oraz treściami ćwiczeń.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”, omawia przebieg zajęć, wskazuje mocne i słabe strony pracy uczniów, udzielając im tym samym informacji zwrotnej.
2. Wszyscy uczniowie podsumowują zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Uczniowie wykonują ćwiczenia nr 7 i 8 zawarte w sekcji „Sprawdź się”. Przygotowują uzasadnienia poprawnych odpowiedzi.

Materiały pomocnicze:

- Brudnik E., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie: przewodnik po metodach aktywizujących*, Warszawa 2010.
- Zielewska B., *Dialog we współczesnej edukacji filozoficznej*, Olsztyn 2002.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie mogą wykorzystać medium w sekcji „Mapa myśli” do przygotowania się do lekcji powtórkowej.